

קידוש בכלאי הכרם*

א. תוספת מאתים

סברת הדין – דין ביטול או דין קידוש

בשתי משניות במסכת כלאים מופיעה ההלכה של "תוספת מאתים":

הרואה ירק בכרם ואמר כשאגיע לו אלקטנו מותר כשאחזור אלקטנו אם הוסיף במאתים

אסור: (ה', ו')

עציץ נקוב מקדש בכרם ושאינו נקוב אינו מקדש ור"ש אומר זה וזה אוסרין ולא מקדשין

המעביר עציץ נקוב בכרם אם הוסיף במאתים **אסור:** (ד', ח')

מקור הלכה זו נמצא במימרא של רבא בגמרא בפסחים (כה). שקובעת שקיימים שני דרכים

להגיע לאיסור הנאה בכלאי הכרם – זרוע ובא וזרוע מעיקרו:¹

אמר רבא: תרי קראי כתיבי, כתיב הזרע וכתיב המלאה, הא כיצד? זרוע מעיקרו –

בהשרשה, זרוע ובא, הוסיף אין, לא הוסיף לא.

"זרוע מעיקרו" נאסר בהשרשה ו"זרוע ובא" נאסר בתוספת מאתים. רש"י על אתר (ד"ה

המעביר) מבאר את הצורך בתוספת מאתים:

שהערלה וכלאים אין בטלין אלא במאתים של היתר לבד האיסור, לא הוסיף מאתים, אלא

פחות כל שהוא – מותר, דיש בו כדי להעלות באחד ומאתים, ובספרי יליף ליה מתרומה

שעולה באחד ומאה, וכלאים שכפל את אסוריו שאסורין בהנאה – כפל את עלייתן.

* מאמר זה עוסק בהלכה של קידוש בכלאי הכרם בצורה נקודתית. במאמר אחר: א' ווסר, "יסודות באיסור כלאים", **אסיף ה'**, תשע"ח, עמ' 436–470 (בעיקר מעמ' 458 והלאה), עסקתי בהלכה זו מנקודת הסתכלות כללית יותר, ובפרט בשאלה כיצד ההלכה של קידוש בכלאי הכרם משפיעה על מהות האיסור ועל היחס בינו לבין איסור כלאי זרעים.

¹ ובסוגיא המקבילה בחולין קטז. בשם אביי.

על פי הביאור של רש"י, גדר תוספת מאתים הוא הלכה של ביטול שמתבססת על המשנה במסכת ערלה שאומרת ש"ערלה וכלאי הכרם עולים באחד ומאתים" (ערלה ב', א).² נמצא, שלדעת רש"י חלות הקידוש של כלאי הכרם היא בשעה שהמינים מתערבים, אלא שאין לקידוש משמעות עד לתוספת מאתים כיון שהיא בטלה בתערובת. ראשון נוסף שהלך בכיוון זה הוא רבנו תם שמבאר מדוע לא נאמר העקרון של "קמא קמא בטיל" בדין תוספת מאתים:

ור"ת מפרש דלהכי נקט תרי זימני לאשמועינן שאם יש תוספת מאתים בין מה שהוסיף כשנפרצה ראשונה ובין מה שהוסיף כשנפרצה שניה דאין מצטרפין לאסור דקמא קמא בטלה ודוקא כשיש הפסק בינתיים אבל בעלמא כלאים נאסרין במאתים ולא אמרינן כל פורתא כשהוא גדל מתבטל והא דאמר בפ' בתרא דע"ז (דף עג. ושם) המערה יין נסך מחבית לבור אפילו כל היום כולו קמא בטל מפרש ר"ת בדפסיק פסוקי אבל אם מערה בלא הפסק אסור מידי דהוה אכלאים הנאסרין בתוספת מאתים לפי שגדל בלא הפסק. (תוספות בבא קמא ק: ד"ה אומר)³

מבלי להכנס לתירוץ של רבנו תם שיעביר אותנו לדיני תערובת, עצם הגיוס של "קמא קמא בטיל" – מושג המשמש בגדרי ביטול בתערובות – לנושא תוספת מאתים מצביע על כך שרבנו תם תופס את דין תוספת מאתים כגדר של תערובת. למרות שרבים מהראשונים הלכו בדרך זו בביאור דין תוספת מאתים,⁴ יש לציין מספר קושיות שעולות לפי הפירוש הזה:

א. הגמרא בפסחים לומדת את דין זרוע ובא מדרשת הפסוקים מהמילה "מלאה". הצורך בדרשה מיוחדת מלמד שמדובר בדין ייחודי בקידוש ולא בהלכה הרגילה של ביטול.⁵

² תקדים לכך הוא המשנה בערלה א', ה שמביאה את הביטוי "הוסיף במאתים" במובן של ביטול, ועיין בפירוש הר"ש שם שמקשה כיצד המשניות האלו לא הובאו בדיון של הגמרא במנחות סט: לגבי מעמדן של גידולים שחלקם היתר וחלקם איסור.

³ ובקצרה בתוספות בבא בתרא ב. ד"ה אומר.

⁴ עיין באנצ'ת ל, 'כלאי כרם' (ב), הערות 137 והלאה.

⁵ אכן המנחת חינוך (תקמ"ט, א [אות ב במהד' מכון ירושלים]) כותב שמדובר באסמכתא בעלמא.

ב. ביטול תערובת כלאים רגילה במאתים הוא דין דרבנן, ומדאורייתא כלאים בטלים ברוב כמו שאר האיסורים.⁶ אם כן, ראשונים אלו בהכרח סוברים שתוספת מאתים יוצרת קידוש מדרבנן, אך מדאורייתא הקידוש אינו חל לפני תוספת של רוב.⁷

ג. ניתן להעלות מספר כללים בדיני ביטול שאינם מתאימים למציאות של קידוש בכלאי הכרם, כגון שיטת רבי יהודה ש"מין במינו אינו בטל".⁸

ואכן, ישנם ראשונים שסוברים שדין תוספת מאתים הוא דין דאורייתא, בהם בעל היראים:

מה שהוצרכנו תוספת מאתים **מדאורייתא**, אבל מדרבנן מתסרי בלא תוספת מאתים כדתנן במס' כלאים [ד', ז] הרוח שצלצלה את הגפנים על גבי התבואה יגדור מיד ואם אירעו אונס מותר, וכיון דמישטרי במקום אונס שמעינן דמדרבנן קאמר ובלא תוספת מאתים לכל הפחות.
(יראים שפט [דפוס ישן קנב])

היראים סובר שהשיעור של תוספת מאתים מחיל קידוש דאורייתא, ומדרבנן יש איסור אף בפחות ממאתים. ראשון נוסף שסבר ששיעור מאתים הוא מדאורייתא הוא בעל ספר החינוך:

וכמו שאמרו זכרונם לברכה [פסחים כה.] זרוע מעיקרו בהשרשה זרוע ובא בתוספת, וזה התוספת פירשוהו זכרונם לברכה **מפי הקבלה** שהוא במאתים.⁹ (ספר החינוך תקמט)

אם כן, ראשונים אלו סוברים שההלכה של תוספת מאתים היא דין דאורייתא בקידוש. לדבריהם יש לומר שהקידוש נוצר בשעת הוספת מאתים ועד לאותה שעה אין חלות של קידוש, בניגוד לעמדת רש"י לפיה יש חלות קידוש אלא שעד לשיעור מאתים הקידוש מתבטל. הרמב"ן סובר כך במפורש, בהתייחסו לקושית בעלי התוספות מדוע צמיחת הכלאים לא מתבטלת מדין "קמא קמא בטייל":¹⁰

⁶ עיין בתוספות בבא מציעא נג. ד"ה ועולה; רמב"ם מאכלות אסורות ט"ו.

⁷ וכך מסיק המנחת חינוך (שם): "ולפמ"ש אף בהוסיף מאתים הוא רק איסור דרבנן א"כ אינו חייב מלקות רק בהוסיף מחצה דאין רוב נגד האיסור וגם צריך לאכול שני זתים דיש בהם זית של איסור".

⁸ עיין בשו"ת דברי מלכאל, ד', צב; מעדני ארץ כלאים ה', ז אות ב.

⁹ ועיין במנחת חינוך (שם) שדוחה את הדיוק הזה.

¹⁰ ועיין בתוספות נדרים נח. ד"ה אמר, שמביאים בשם הרא"ם בעל ספר יראים, שפירות שיטית שנכנסו לשביעית נאסרים במשהו, והתוספות מביאים את הר"ם שמקשה עליו מזרוע ובא שאינו נאסר במשהו אלא בתוספת מאתים. לכן הוא מפרש שהסוגיא עוסקת בבצל שנעקר בשיטית ונזרע לכתחילה בשביעית ונאסר במשהו כדינו של הזרוע מעיקרו. אולם, קושית הר"ם אינה קשה לרא"ם, שהרי הרא"ם לשיטתו סובר שתוספת מאתים היא דין דאורייתא ועד לתוספת מאתים אין שום חלות של קידוש.

ויש אומרים התם היינו טעמא משום דגידוליו היתר והתירא לא בטל, ואף לדברי זה יכולין
 אנו לומר **דכלאים נמי התירא הוא שהרי זה בפני עצמו וזה בפני עצמו ואין אחד מהם אסור**
עד שהוסיף במאתים, לפיכך זרוע ובא נאסר בתוספת ולא אמרינן ראשון ראשון בטל
 דהתירא לא בטיל, אבל כשגדר בינתים כבר ביטלו בידיים ונתבטל ושוב אינו חוזר ונעור.
 (בבא בתרא ב. ד"ה ה"ג בכולהו)

הרמב"ן מסביר ש"קמא קמא בטיל" אינו שייך בכלאי הכרם כיון שקודם לתוספת מאתים לא
 היה שום איסור, והיתר בהיתר אינו בטל, ולאחר תוספת מאתים הקידוש חל על שיעור חשוב
 שאינו בטל.

גם הרמב"ם צעד בנתיב זה בהלכות מאכלות אסורות כשעסק בחיוב מלקות באכילת כלאי
 הכרם:

כלאי הכרם כיצד מין ממני תבואה או מיני ירקות שנזרעו עם הגפן בין שזרע ישראל, בין
 שזרע נכרי, **בין שעלו מאליהן**, בין שנטע הגפן בתוך הירק שניהם אסורין באכילה ובהנייה
 שנאמר פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם, כלומר פן תתרחק ותאסור
 שניהם.

והאוכל כזית מכלאי הכרם בין מן הירק בין מן הענבים **לוקה מן התורה ושניהם מצטרפין**
 זה עם זה.

במה דברים אמורים שנזרעו בארץ ישראל אבל בחוצה לארץ כלאי הכרם מדברי סופרים,
 ובהלכות כלאים יתבאר אי זה מין אסור בכלאי הכרם ואי זה מין אינו אסור והיאך יאסור
 ומתי יאסר ואי זה דבר מקדש ואי זה אינו מקדש. (כלאי הכרם י', ו-ח)

בהלכה ו הרמב"ם מביא אופנים שונים של כלאי הכרם וביניהם את ההלכה של זרוע ובא
 (שכפי שמתבאר בדבריו בהלכות כלאים, נאסר בתוספת מאתים¹¹), ובהלכה ז הוא פוסק לגבי
 כל המקרים שהאוכל כזית מכלאי הכרם מתחייב מלקות. משתמע מכך שלדעת הרמב"ם תוקף
 דין תוספת מאתים בזרוע ובא הוא מדאורייתא ולכן האוכל ממנו מתחייב מלקות.

נמצא, שנחלקו הראשונים בהבנת אופי הקידוש בכלאי הכרם: לדעת רש"י ודעימיה חלות
 הקידוש תלויה בעצם הערבוב וההכלאה בין המינים, וברגע שהמינים מתערבים נוצר איסור
 ההנאה.¹² מאידך, הראשונים שחולקים על כך סוברים שההתערבות בין המינים אינה מספיקה

¹¹ בהלכה ח הרמב"ם מפנה להלכות כלאים, כפי שהודגש, ושם מתבאר שהשיעור של זרוע ובא הוא
 מאתים. ניתן להניח שלזה התכוון הרמב"ם כשכתב שלוקים על זרוע ובא.

¹² אלא שעד שיעור מאתים הקידוש מתבטל.

בכדי ליצור את הקידוש של הכרם, אלא חלות הקידוש דורשת שהמינים יגדלו בצותא בשיעור של תוספת מאתים, וללא הגידול המשותף אין כאן חלות של איסור מדין זרוע ובא.

תוספת מאתים במין אחד

נפקא מינה אפשרית שמבטאת את שתי ההבנות האלו היא ההלכה של תוספת מאתים במין אחד. המשנה קובעת שתבואה יבשה אינה מתקדשת:

תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שבשלו כל צרכן אין מתקדשות. (כלאים ז', ז)

הר"ש מבאר משנה זאת באמצעות דין תוספת מאתים, שתבואה יבשה אינה מתקדשת כיון שאין בה תוספת מאתים:

בירושלמי (שם) תני כיני מתני' אינן מתקדשין כלומר כיון דגמרו כל צורכן דשוב לא יוסיפו מאתים אבל מקדשין אחרים כגון סיכך ע"ג תבואה דחד נגמר כל צורכו וחד לא נגמר כל צורכו שהנגמר אוסר אותו שלא נגמר אם הוסיף מאתים.

הר"ש כותב שלמרות שהתבואה אינה מתקדשת הרי שהגפנים נאסרים בתוספת מאתים, והוא לומד זאת מדברי הירושלמי, לפי פירושו. משיטת הר"ש עולות שתי הנחות שנדרשות על מנת להסביר את המשנה:

א. קיימת חלות קידוש במקרה של תוספת מאתים במין אחד בלבד.

ב. במקרה של קידוש שנוצר על ידי מין אחד שמוסיף מאתים, הרי שהקידוש חל על המין שמוסיף מאתים בלבד והמין שאינו מוסיף מאתים נשאר בהיתרו.

מההנחה הראשונה נמצאנו למדים שלדעת הר"ש הקידוש של זרוע ובא אינו מחייב שהמינים יגדלו יחד, כפי שטען הרמב"ן, ומכאן שהר"ש סובר שעצם התערובת בין המינים מקדשת והצורך בתוספת מאתים הוא מטעמים של ביטול בתערובת בלבד. הבנה זאת תסביר גם את הקידוש האיסימטרי, שהרי דוקא ההלכה של ביטול מאפשרת להתיחס לכל אחד מהמינים בצורה נפרדת: המין שמוסיף מאתים איסורו אינו בטל והמין שאינו מוסיף מאתים איסורו בטל. ואכן, המקדש דוד לומד ממשנה זו שבכלאי הכרם אין צורך שהמינים יגדלו יחד, בהתאם לשיטת הר"ש:

בכה"כ אי בעינן שיגדלו הגפנים והזרעים יחד, נראה דא"צ, דהא אמרינן (פ"ז דכלאים מ"ז) תבואה שיבשה כל צרכה אינה מתקדשת, ואמרינן בירושלמי אבל מקדשת אחרים, ואף דאין התבואה גדילה עם תבואת הכרם מכל מקום מקדשות אותן.

(מקדש דוד (מהד' מכון המאור) זרעים – כלאים טו [בפרויקט השו"ת מ])

אולם, הרמב"ם (בפהמ"ש) מפרש את המשנה באופן אחר ועל פי פירושו תבואה שיבשה אינה חסרה רק מצד תוספת מאתים, אלא היא מופקעת לחלוטין מקידוש בכלאי הכרם:

וטעם כל זה הוא מאמר ה' פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם, צריך שיהו שם תבואת כרם ומלאת זרע, ותהיה גם במצב ההתהוות והגדול, לפי שאם נגמרה תכלית גמרה הרי היא נקראת ענבים וחטים, ואינה נקראת תבואת כרם ומלאת זרע.

הרמב"ם לומד דין זה מלשון הפסוק, הקורא לתבואה ולכרם הנאסרים בכלאי הכרם "מלאת זרע" ו"תבואת כרם". תבואה שיבשה וענבים שבשלו אינם נכללים בהגדרות אלו, ולכן הם אינם נכללים באיסור כלאי הכרם. ממילא הרמב"ם (כלאים ה', יג) פוסק שבמקרה של תבואה שיבשה אף אחד מהמינים אינו מתקדש:¹³

אבל תבואה שיבשה כל צורכה וענבים שבשלו כל צורכן אינן מתקדשות.¹⁴

מתוך הביאור של הרמב"ם לדין תבואה שיבשה, עולה שהוא חולק על מסקנת המקדש דוד, שהרי הרמב"ם כותב שהמינים צריכים להיות במצב של "התהוות וגידול" ומשמע מכך שהתבואה והכרם צריכים לגדול יחד על מנת ליצור את הקידוש בכלאי הכרם. אם כן, מוכח מדבריו שתוספת מאתים נדרשת לעצם יצירת הקידוש.¹⁵

דינא דגרמי

ישום נוסף של המחלוקת הזאת עולה במסגרת דיונם של הראשונים בהלכה של דינא דגרמי. הגמרא מביאה ברייתא שעוסקת בקידוש בכלאי הכרם כמקור לשיטת רבי מאיר שדן דינא דגרמי:

אלא הא ר"מ, דתניא: מחיצת הכרם שנפרצה אומר לו גדור, נפרצה אומר לו גדור, נתיאש ממנה ולא גדרה – ה"ז קידש וחייב באחריותו. (בבא קמא ק.)

הרמב"ן (קונטרס דינא דגרמי) מקשה על הנחת הגמרא שחייב הממון במקרה זה הוא מדינא דגרמי ולא משום ממון המזיק:

¹³ כך מדייק המשנה ראשונה שם.

¹⁴ יש להעיר שבהמשך ההלכה הרמב"ם פוסק שקיים איסור זריעה בתבואה שיבשה, ואפשר שמדובר בגזירת חכמים.

¹⁵ ועיין ברדב"ז שמבין שלדעת הרמב"ם אפילו התבואה שיבשה תוסף מאתים היא מותרת, וכבר העיר עליו הרב איסור זלמן מלצר בחידושו לסדר זרעים על אתר (עמ' ק-קא במהד' מכון הרב פראנק) ודחה את דבריו. להלן נציע הבנה אחרת בשיטת הרמב"ם.

תו איכא למידק היכי שמעינן מהאי מתניחא דדיינינן דינא דגרמי, הא ממונו הוא דאזיק שהגפנים שלו הם שהולכין ומתערבין עם תבואתו של חברו ואוסרין אותה, ומאחר שעליו לגדור מפני האיסור ולא אמרינן בה על הניזק להרחיק את עצמו אמאי לא לחייב לכולי עלמא, הא שורו הוא דלא טפח באפיה מאחר שהיה לו לגדור ולא גדרה.

הרמב"ן מביא שני תירוצים לקושיא זו. לעניננו, נתמקד בתירוץ השני שאותו הרמב"ן דוחה:

ואיכא דסליק אדעתיה לתרוצי שאני הכא שאין כאן נזק אלא מחמת גרמא שאף הגפנים שלו אינן מזיקים את התבואה אלא שהן גורמין לאיסור שיבא, ועדיין צריכין לדברי הרב רבי יצחק ז"ל שא"כ הוה ליה היזק שאינו ניכר ולא שמיה היזק, אלא משום קנסא הוא דמחייב לר"מ ולא סבירא לן נמי כותיה ואף על גב דדיינינן דינא דגרמי, אלא ודאי הערבוּב הוא ההיזק וכשורו שנגח דמי... לפיכך לא נראה בזה אלא כדברי הרב רבי יצחק הצרפתי ד"ל.

על פי ביאור זה בעל הכרם אינו מתחייב משום ממון המזיק כיון שהנזק – הוא האיסור – נעשה באופן עקיף, וגרמא בנזיקין פטור. הרמב"ן דוחה את ההסבר הזה וטוען שיש לדמות קידוש בכרם לשור שנגח, שהרי הגפנים גורמים ליצירת הערבוּב שבעקבותיו חל הקידוש שהוא הנזק, וכך יוצרים נזק בצורה ישירה. על מנת לחלוק על קביעת הרמב"ן ניתן ללכת בשני דרכים:

א. חילוק בין שני סוגי נזק: בשור שנגח הנזק קיים במציאות ולכן השור הוא הגורם הישיר לנזק, ואילו בכלאי הכרם הנזק נגרם על ידי חלות הלכתית של קידוש. מכיון שכן, במחיצת כרם שנפרצה ניתן לראות את הכרם כגורם ישיר למציאות הקובעת חלות קידוש אך הנזק עצמו, האיסור שנוצר, הוא עקיף, ולא מגולם בעצם המציאות.¹⁶

¹⁶ ניתן להקשות על כך מהמשנה בגיטין נב: שכותבת שהמדמע, המטמא והמנסך פטורים מנזיקין ומבואר בגמרא שבמקרים אלו אין ההיזק ניכר, ומשמע מהגמרא שלולא הטעם הזה ניתן לחייב במקרים אלו אף שהנזק נגרם באמצעות חלות הלכתית. ובתירוץ השאלה הזאת מחלק הברכת שמואל (בבא בתרא יט אות ב) בין שני סוגים של חלויות: חלות שתלויה במעשה האדם, כגון טומאה, מתחייבים עליה בנזיקין כיון שהאדם מחיל את החלות בידיו. אולם, חלות שתלויה במציאות מסוימת, כגון בשר בחלב שתערובתם אוסרת, פטורים עליה משום גרמא בנזיקין שהרי התורה מחילה את החלות ולא האדם, גם אם האדם מייצר מציאות זו. לדעת ראשונים אלו כלאים דומים לסוג השני כיון שהתערובת היא האוסרת ולא מעשה האדם. (בהמשך דבריו הוא מסביר שלדעת הרמב"ן כלאים דומים לטומאה דוקא, כי לדעתו חלות הקידוש תלויה במעשה הערבוּב של האדם. להלן נציע הסבר דומה בביאור החילוק בין זרוע ובא זרוע מעיקרו.)

ב. יתכן שבכלאי הכרם סיבת האיסור איננה מציאות התערובת אלא הגידול המשותף. לכן, גדילת הגפנים רק מאפשרת מצע עליו התבואה תאסור את עצמה, וממילא תפקיד הגפנים ביצירת הנזק יוגדר כגרמא ולא כנזק ישיר.¹⁷

דיון דומה מופיע בראשונים סביב הגדרת ההבדל שבין גרמא לגרמי. אחת ההצעות של בעלי התוספות היא שבגרמי הנזק מתרחש מיד בשעת המעשה, ובגרמא הנזק בא לאחר זמן. הראשונים מקשים על הסבר זה מדין מחיצת הכרם שנפרצה שאינה מקדשת עד לאחר תוספת מאתים ואף על פי כן הגמרא הגדירה מקרה זה כדינא דגרמי. הרא"ש מיישב שאף במקרה של מחיצת הכרם הקידוש חל בשעה הראשונה אלא שהוא אינו ניכר עד לאחר תוספת המאתים:

ועוד יש לחלק דכל היכא דההיזק נעשה מיד בשעת מעשה נקרא דיני דגרמי... וכן נתייאש מיד בשעת יאוש נעשה כלאים אלא שאין אוסר עד שיוסיף מאתים...¹⁸
(רא"ש בבא בתרא ב', יז)

הרמב"ן בקונטרס דינא דגרמי מביא את התשובה הזו בניסוח שונה:

כלל גדול יהיה בידך כל הגורם ומחמת גרמתו בא היזק שאי אפשר אלא באותו היזק ואינו תלוי בדעת אחרים, אלא בשעה שגרם בא ההיזק או שהוא עתיד לבוא, כגון זה חייב ר"מ ונקרא בגמ' ברי היזיקא... וכן במחיצת הכרם שנפרצה שבשעה שנתיאש ממנה גרם לזה נזק שהרי הגפנים גדלין והולכין ומתערבין, וכל דבר שאינו תלוי בדעת אחרים אלא על כרחנו יבא הנזק מחמת גרמתו של זה, ברי היזיקא חשבינן ליה.

הרא"ש כותב ששם כלאים חל בשעת היאוש, ואילו לדעת הרמב"ן בשעת היאוש נולדים הסיבה והגורם לקידוש, שהמינים "הולכים ומתערבים". נראה שהרא"ש סובר שהקידוש חל בשעת התערבות המינים ושיעור תוספת המאתים הוא הלכה של ביטול, ולכן הוא כותב שהנזק עצמו חל בשעת היאוש. מאידך, הרמב"ן לשיטתו סובר שהקידוש חל רק לאחר תוספת מאתים, ולכן הוא נצרך לחדש שלענין דינא דגרמי אין צורך שהנזק עצמו יתרחש בשעת מעשה הנזק, אלא

¹⁷ כאמור, הרמב"ן עצמו מסכים לכך שהגידולים צריכים לגדול ביחד על מנת להחיל את הקידוש. ככל הנראה, לדעתו הגורם העיקרי לקידוש הוא ההתערבות: הגידול המשותף מגדיר את התערובת כתערובת קבועה האוסרת (כפי שנבאר להלן). מאידך, האפשרות שהצענו קובעת שהגידול המשותף גורם לעצם האיסור. ועיין בחידושי רבי שמואל בבא בתרא ג.

¹⁸ לשונו של המרדכי בבבא קמא (ק"ט): "מ"מ כלאים איכא ואם היה ניכר היה נאסר התוספת".

מספיק שגורם הנזק יולד מיד. נמצא, שמחלוקת הראשונים בביאור דין תוספת מאתים מולידה מחלוקת נוספת בהגדרת העקרון של "ברי הזיקא" בדינא דגרמי.¹⁹

ב. אופי הקידוש

עד כה עסקנו בהבנת ההלכה של תוספת מאתים. כעת ננסה להבין כיצד הבנות אלו משתלבות באופי הקידוש בכלאי הכרם באופן כללי. יש לעיין במיוחד בסברת הראשונים ששיעור תוספת מאתים הוא הלכה בקידוש ועל מנת ליצור את הקידוש צריכים שהמינים יגדלו יחד ולא רק יימצאו בתערובת, שהרי גישה זאת פחות אינטואיטיבית. כיוון ראשון שבו נדון עולה מלשונו של הרמב"ן:

דכלאים נמי התירא הוא שהרי זה בפני עצמו וזה בפני עצמו ואין אחד מהם אסור עד שהוסיף במאתים. (רמב"ן בבא בתרא ב.)

וסברא דומה עולה בדבריו בקונטרס דינא דגרמי:

שבשעה שנתיאש ממנה גרם לזה נזק שהרי הגפנים גדלין והולכין ומתערבין.

מדבריו של הרמב"ן נלמד ששיעור תוספת מאתים מגדיר את המינים כמעורבים. כאשר שני המינים נמצאים בסמיכות מקום אך טרם גדלו ביחד הרי שהפגישה ביניהם מוגדרת כארעית וחד פעמית. הקידוש בכלאי הכרם דורש שהמינים יימצאו בתערובת קבועה ולכך היא תלויה בגידול ביחד ובתוספת מאתים.

ניתן להדגים סברא זו בדינים נוספים של כלאים: המשנה מציינת שבמקרה של תבואה שעלו בה מיני זרעים שמזיקים לשדה אין מחייבים את בעל השדה לעקור הזרעים:

תבואה שעלה בה ספיחי אסטיס וכן מקום הגרנות שעלו בהן מינין הרבה וכן תלתן שהעלה מיני צמחים אין מחייבין אותו לנכש. (כלאים ב', ה)

רש"י בבבא קמא (פא. ד"ה אין מחייבין) מבאר שהטעם לכך הוא שהבעלים עתידים ליטול את הזרעים האלו ולכן הם אינם נאסרים בקיום כלאים. כוונתו היא שכיון שהזרעים אינם נמצאים בשדה באופן קבוע הרי שאין כאן תערובת שאסורה בכלאים.

¹⁹ יש לסייג שאכן מבואר ברמב"ן שיש לשעת ההתערבות חשיבות מסוימת בגרימת הקידוש, אלא שלדעתו חלות הקידוש בפועל היא לאחר תוספת המאתים. ועיין בשיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין, דינא דגרמי, עמ' 122-124.

דוגמא נוספת לכך עולה במשנה שמביאה מחלוקת תנאים בענין כרם שגפניו נטועים בצפיפות מקום, האם הוא מוגדר ככרם לענין חיוב ההרחקה של ד' אמות:

כרם שהוא נטוע על פחות פחות מארבע אמות רכי שמעון אומר אינו כרם וחכמים אומרים כרם ורואין את האמצעיות כאילו אינן. (שם ה', ב)

לדעת חכמים כרם צפוף אמנם מוגדר ככרם, אך רק מכיון שהשורה האמצעית כאילו אינה. רב הונא מחדש בירושלמי שהכלל של חכמים ש"רואים את האמצעיות כאילו אינן" מועיל אפילו לזרוע על גביהן תבואה, והסיבה לכך היא שאין כאן תערובת קבועה האסורה בכלאים.²⁰ נמצא על פי הסבר זה, שמחלוקת הראשונים בהבנת הדין של תוספת מאתים איננה מחלוקת עקרונית באופי הקידוש; לכל השיטות הקידוש תלוי בערבוביית בין המינים, ונחלקו רק מה הם גדרי התערובת האסורה בכלאים. לדעת רש"י ברגע שהמינים מתערבים הם נקראים תערובת, ולעומתו סובר הרמב"ן שהתערובת האסורה נוצרת רק לאחר שהמינים גדלים יחד. מאידך גיסא, בדרך אחרת ניתן לומר שהראשונים נחלקו בהבנת אופי הקידוש; לדעת רש"י הקידוש תלוי בתערובת בין המינים, ואילו הרמב"ן סובר שחלות הקידוש תלויה ביצירת יחידה אחת של כלאים. אם כן, לדעת הרמב"ן תוספת המאתים הופכת מציאות של תערובת שבה שני המינים מוגדרים כיחידות נפרדות לחפצא אחד של כלאים.²¹

עיקר הגידול

השלכה אפשרית לשתי ההבנות האלו עולה לגבי שאלת ההיקף של איסור ההנאה בזרוע ובא. הראשונים נחלקו ב"זרוע ובא" האם רק התוספת שגדלה באיסור נאסרת, או שמא לאחר תוספת המאתים אף עיקר הצמח שגדל בהיתר נאסר. התוספות מעלים סתירה בין כמה סוגיות לגבי המעמד של עצים בכלאים:

²⁰ אמנם, החידוש של הרמב"ן איננו מסקנה מוכרחת מתוך המקרים האלו, שהרי ניתן לחלק בין מין שעומד להעקר שאינו נחשב כנמצא בתערובת לבין דבריו של הרמב"ן הזורש שהמינים ימצאו ביחד באופן חיובי כדי ליצור קידוש.

²¹ סברא אחרת להלכה הזאת מעלה הנודע ביהודה (תנינא, י"ד נה) שתוספת המאתים מקנה לגידול את השם "מלאה", וכל תבואה שלא הוסיפה מאתים אינה נקראת "מלאה" (עיין בחזון יחזקאל, ביאורים, כלאים ד', יא; מעדני ארץ כלאים ה', ז אות ב; שיעורי רבי שמואל בבא בתרא ב.). ניתן להשיג על דבריו מכמה כיוונים. ראשית, אם דין תוספת מאתים הוא מדין "מלאה", לכאורה רק התבואה שנקראת "מלאה" צריכה להוסיף מאתים ולא הגפן. שנית, הרמב"ם והר"ש בכלאים (ז', ז) מפרשים את המילה "מלאה" באופנים אחרים, עיין שם. יש להוסיף שעצם הטענה שהשם "מלאה" תלוי בשיעור יחסי של אחד ממאתים ולא בשיעור קבוע של גידול אינה פשוטה כלל.

וא"ת דהכא משמע דזמורות ועצי כלאים שרו, ומ"ש מהא דאמרינן בפרק כל שעה (פסחים כו:) תנור שהסיקוהו בקליפי ערלה או בקשין של כלאי הכרם חדש יותן מכלל דאסירי ואמרינן נמי התם (כה.) כלאי הכרם עיקרן נאסר? ומיהו הא לא קשה דאיכא למימר דעיקרן נאסר משום דכתיב (דברים כב) הזרע. וי"ל דהתם איירי בזרע מעיקרן, שנזרעו הזרעים עם נטיעות הכרם שגדלו הזמורות באיסור אבל הכא איירי בזמורות שהיו כבר גדולים קודם שנזרעו כלאים שאותן אינן נאסרים אלא כשהוסיפו מאתים.

(תוספות בבא בתרא לו. ד"ה הכי גריס)

תוספות מבארים שחלות איסור הכלאים בעצים תלויה באופן הגידול שלהם. עצים שגדלים או מוסיפים מאתים באיסור נאסרים בהנאה, אך עצים שכל הגידול שלהם הוא בהיתר אינם נאסרים אף אם הפירות מוסיפים מאתים. אולם, לא מבואר בתוספות האם במקרה של תוספת מאתים האיסור חל על התוספת בלבד או שהתוספת אוסרת את הגידולים כולם. הרמב"ן (שם) מביא את התירוץ של התוספות וכותב שתוספת המאתים בלבד היא שנאסרת, ועיקר הצמח נשאר בהיתרו:

ואני שמעתי דבכלאי הכרם הדברים אמורים, וכגון שהיה הכרם נטוע והביא שם מין אחר והוסיף במאתים והתוספת נאסר ולא עיקרן של גפנים שהיו שם קודם השרשת המין האחר.

אולם, מדברי הרשב"א (שם) עולה מסקנה אחרת:

וכלאים נמי בזרע בין הגפנים והוסיפו הפירות ולא הוסיפו הזמורות באחד ומאתים, ויש מי שאומר שאפי' הוסיפו הזמורות אינו נאסר אלא התוספת אבל עיקרן של גפנים שהיו שם קודם לכן לא נאסר, ויש לעיין בפ' כל הבשר דאמרי' התם אמר רב אדא בר אהבה זאת אומרת כלאי הכרם עיקרן נאסר והיתה להן שעת הכושר קודם השרשה, וי"ל דהתם בזרע מעיקרו שנאסר בהשרשה.

בתחילת דבריו הרשב"א מביא את התירוץ של התוספות שהגמרא עוסקת במקרה שתוספת המאתים היא בפירות ולא בזמורות ולכן הזמורות אינן נאסרות בהנאה. אולם, בהמשך דבריו הוא מביא בשם "יש אומרים" שאף אם הזמורות מוסיפות מאתים התוספת נאסרת ולא עיקר הזמורות שגדל בהיתר. אולם, הרשב"א מקשה על השיטה הזאת מהגמרא שאומרת שכלאי

הכרם "עיקרן נאסר", ומשמע מכך שהרשב"א עצמו סובר שתוספת המאתים בזמורות אוסרת את עיקר הזמורות.²²

מי שהולך בכיוון הזה בצורה מפורשת יותר הוא הרמב"ם, כפי שנוכיח מפסקיו בשני מקומות. ראשית, כבר ראינו בדברי הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות שהאוכל כזית מכלאי הכרם שנאסר בזרוע ובא מתחייב מלקות, ומכאן ניתן להבין שתוספת המאתים אוסרת את כל הפרי.²³

בנוסף לכך, הרמב"ם כותב שבמקרים של זרוע ובא זרוע מעיקרו שני המינים נאסרים לגמרי, הפירות העצים והקשין, ומשמע מדבריו שכל הגידול נאסר, לרבות החלק שגדל בהיתר:²⁴

אסור לזרוע ירקות או תבואה בצד הגפנים או ליטע גפן בצד הירק או תבואה, ואם עשה כן אף על פי שאינו לוקה הרי זה קדש ונאסרו שניהם בהנאה הירק או התבואה או הגפנים, ושורפין את שניהן שנאמר פן תקדש המלאה הזרע, ואפילו הקש של תבואה והעצים של גפנים האלו אסורין בהנאה ושורפין אותם ולא יסיק בהן תנור וכירים ולא יבשל בהם בעת שריפתן. (כלאים ה', ז)

נמצאנו למדים, שלדעת הרמב"ם תוספת המאתים לבדה היא הגידול שנאסר בזרוע ובא, ולדעת הרשב"א והרמב"ם תוספת המאתים אוסרת את כלל הגידולים. ולכאורה, ראשונים אלו נחלקו בהבנת אופי הקידוש במקרה של זרוע ובא. הרמב"ם סובר שבזרוע ובא הקידוש תלוי בתערובת בין המינים, והצורך בתוספת מאתים הוא לקבוע את התערובת כתערובת חשובה. מכיון שכן, הרמב"ם סובר שהתוספת בלבד נאסרת ולא עיקר הגפנים. מאידך, הרשב"א והרמב"ם סוברים שתוספת המאתים יוצרת יחידה חדשה של כלאים, ולכן אף עיקרי הגפנים נאסרים בהנאה, שהרי אף הם מוגדרים כחלק מחפצא של כלאים.²⁵

²² נמצא, שהרשב"א סובר שתוספת מאתים בפירות אוסרת את עיקר הפירות ותוספת מאתים בזמורות אוסרת את עיקר הזמורות, אך תוספת בפירות אינה אוסרת את הזמורות. ועיין במעדני ארץ כלאים שם סוף אות ד, ובהערת הרב קצנלבוגן לרשב"א שם (במהד' מוסד הרב קוק).

²³ אמנם לא נכתב במפורש, אך מסתימת לשונו משמע שבמקרה של 'עלו מאליהן' השיעור של כזית נמדד בכל הפרי למרות שלא נזרעו יחד ולפחות אחוז מסוים של הפרי בודאי לא גדל באיסור.

²⁴ כך דייק בצפנת פענח כלאים ה', כג.

²⁵ כתב הרדב"ז בהלכות כלאים ה', ז לגבי איסור העצים בכלאי הכרם: "וא"ת מנא להו שנאסרו העצים והקשים בהנאה דבשלמא גבי ערלה כתיב וערלתם ערלתו את פרו ודרשינן את הטפל לפריו אבל הכא כתיב הזרע ותבואת הכרם. וי"ל משום דכתיב פן תקדש המלאה הזרע ופירש"י ז"ל מלאה גדולין ומשמע כל גדולין בין פרי בין עצים, א"נ דגמר קדש קדש מערלה". ויש להחריף את קושיתו שהרי במצוות נוספות התלויות בארץ כמעט ולא מצינו דוגמא נוספת לחיוב שחל על עצים (עיין

אולם, לכאורה יש להביא ראיה לשיטת הרמב"ן מסוגיא מפורשת. הגמרא בפסחים מביאה את דבריו של איסי בן יהודה הלומד איסור הנאה בבשר וחלב מהצד השווה שבין כמה תחומים שיש בהם איסור הנאה, וביניהם כלאי הכרם. בהמשך הסוגיא הגמרא דנה בהוכחה מכלאי הכרם:

ולפרוך מה לכלאי הכרם שכן לא היתה לו שעת הכושר! אמר רב אדא בר אהבה: זאת אומרת כלאי הכרם עיקרן נאסרין, הואיל והיתה להן שעת הכושר קודם השרשה. מתיב רב שמעיה: המעביר עציץ נקוב בכרם, אם הוסיף מאתים - אסור. הוסיף אין, לא הוסיף לא! אמר רבא: תרי קראי כתיבי, כתיב הזרע וכתיב המלאה, הא כיצד? זרוע מעיקרו - בהשרשה, זרוע ובא, הוסיף אין, לא הוסיף לא. (פסחים כה.)

רב אדא בר אהבה מוכיח מדיון הגמרא סביב שיטת איסי בן יהודה, שכלאי הכרם נאסרים מעיקרם בשעת השרשה של הזרעים ולכן יש להם שעת הכושר, שהרי הזרעים מותרים קודם השרשה. על כך מקשה רב שמעיה שבמעביר עציץ נקוב בכרם הקידוש חל על הגידולים ולא על עיקר הכרם, ואם כן קיים מקרה של קידוש בכלאי הכרם שאין לחפץ הנאסר שעת הכושר. מקושתו של רב שמעיה יש להוכיח שבמקרה של זרוע ובא התוספת שגדלה באיסור נאסרת בהנאה ולא עיקר הגפנים שגדל בהיתר, שהרי אם עיקר הגפנים נאסר בהנאה אז היתה לעיקר שעת הכושר קודם לתוספת מאתים.²⁶

ונראה, שראשונים אלו יבארו את קושתו של רב שמעיה כרבנו חננאל:²⁷

איני דכלאי הכרם בהשרשה נאסרין והתניא המעביר עציץ נקוב בכרם אם הוסיף מאתים אסור כלומר אם הוסיף עציץ זה בכרם כשיעור שיש בו חלק אחד במאתים חלקים כמה שיש בו נאסר דייקי' מינה מדקתני הוסיף נאסר מכלל שאם לא הוסיף אפי' השריש לא נאסר.

תרומות ל', ו וערלה א', ז-ח, ויש לתמוה על הרדב"ז כאן שכותב שקיים איסור ערלה בעצים). והביאור לכך הוא שכלאי הכרם מיוחד בכך שהאיסור איננו חל על הפרי הבודד או על העץ הבודד אלא על הכרם כולו ואף העצים הם חלק מיחידת הכרם. אם כן, הראשונים שסוברים שבזרוע ובא הקידוש חל אף על עיקר העצים שגדל בהיתר כנראה סוברים שהקידוש תלוי ביצירת חפצא של "כרם כלאים".

²⁶ וכן מפרשים תוספות מנחות ו. ד"ה דומיא: "וא"ת אותם ענבים עצמן היתה להם שעת הכושר קודם שהוסיפו מאתים, ו"ל דמה שנתוסף באיסור אחר שנעשה כלאים שגדל אחרי כן לא היה לו מעולם (אחרי כן) שעת הכושר, והאי דמיתסר אף מה שגדל קודם לכן לפי שא"א להבדיל זה מזה להפריש תערובתם".

²⁷ וכעין זה ברבנו גרשום חולין קטז.

רבנו חננאל מבאר שקושית רב שמעיה איננה חוזרת לקביעה העקרונית של הגמרא שכלאי הכרם אין להם שעת הכושר אלא מדובר בקושיא נקודתית על דבריו של רב אדא בר אהבה שכלאי הכרם עיקרם נאסר משעת השרשה. נמצא, שעל פי הביאור של רבנו חננאל קושית רב שמעיה עומדת אף לדעת הרמב"ם שהקידוש חל על הגידול כולו, שהרי בכל זאת הקידוש איננו חל בשעת השרשה.

נראה שהמחלוקת בענין חלקי הפרי הנאסרים בקידוש יכולה להסביר בצורה טובה יותר את שיטת רש"י לגבי ההלכה של תוספת מאתים. כזכור, המנחת חינוך מבאר שהדרשה של הגמרא בפסחים היא אסמכתא בעלמא, כיון שהצורך בתוספת מאתים זרוע ובא מבוסס על דין ביטול. אולם, מהפירוש של רש"י לסוגיות בפסחים ובחולין משמע שמדובר בדרשה גמורה וזאת למרות שהוא סובר שזרוע ובא מדין ביטול. בפירוש דברי רבא הוא כותב כך:

זרוע ובא – קודם לכן, הוסיף אין, לא הוסיף לא, דכתיב מלאה.²⁸ (פסחים כה.)

ובפירושו לגמרא בחולין הוא מבאר את מהות הדרשה:

המלאה – משמע מילוי ותוספתו.²⁹ (חולין קטז.)

לכן נראה להציע שלדעת רש"י הדרשה של "מלאה" היא דרשה גמורה, אלא שהיא אינה מלמדת על השיעור של אחד ממאתים, כפי שסוברים היראים והחינוך, שהרי השיעור הזה מקורו בדין דרבנן של ביטול. לדעת רש"י הדרשה מלמדת שבמקרה של זרוע ובא רק התוספת נאסרת ולא עיקר הפרי, ולכן שייך בו דין ביטול בתערובת.

ג. זרוע ובא וזרוע מעיקרו

הגמרא בפסחים מביאה את המימרא של רבא שמחלקת בין שני אופנים של קידוש בכלאי הכרם, זרוע ובא וזרוע מעיקרו:

אמר רבא: תרי קראי כתיבי, כתיב הזרע וכתיב המלאה, הא כיצד? זרוע מעיקרו – בהשרשה, זרוע ובא, הוסיף אין, לא הוסיף לא. (פסחים כה.)

לפי פירושו של רש"י, הסוגיא עוסקת בהגדרת הקידוש כאיסור הנאה שיש לו שעת הכושר.³⁰ איסי בן יהודה מביא את הקידוש בכלאי הכרם כמקור לאיסור ההנאה בבשר וחלב, ורב אדא

²⁸ ביאור דומה מופיע בחולין קטז: "זרוע ובא – שהיה נשרש כבר בהיתר חוץ לכרם בעינין מלאה".

²⁹ ביאור דומה מופיע בפירושו לתורה (דברים כ"ב, ט): "המלאה – זה מילוי ותוספת שהזרע מוסיף".

³⁰ זאת בניגוד לשיטת רבנו חננאל לפיה הסוגיא עוסקת בעונת הקידוש וההבדל בין המקרים של זרוע ובא וזרוע מעיקרו הוא שעת חלות הקידוש בלבד.

בר אהבה לומד מכך שהקידוש מוגדר כאיסור הנאה שיש לו שעת הכושר. על כך מקשה רב שמעיה מקידוש בזרוע ובא שחל על הגידולים שאין להם שעת הכושר, ואם כן כיצד איסי לומד את איסור ההנאה בבשר וחלב מקידוש בכלאי הכרם אם קיימים מקרים של קידוש שאין להם שעת הכושר.³¹ אם כן, יש לעיין כיצד החילוק של רבא בין זרוע ובא וזרוע מעיקרו מתרץ את קושית רב שמעיה, שהרי אף רב שמעיה הבין שקיימים שני מקרים של קידוש ובדיוק מסיבה זו הוא מקשה על הקביעה של רב אדא שכלאים הוא איסור שיש לו שעת הכושר.³² על כן נראה לבאר, שהאמוראים נחלקו במחלוקת עקרונית ביחס בין שני מסלולי הקידוש: רב שמעיה בקושייתו מניח באופן פשוט שזרוע ובא וזרוע מעיקרו הם הלכה אחת של קידוש. מכיון שכן, הברייתא של המעביר עציץ שקובעת שהגידולים נאסרים היא הוכחה לכך שבכלל המקרים של קידוש בכלאי הכרם אין לתבואה ולכרם שעת הכושר, ומכך הוא מקשה על מסקנת רב אדא שבמקרה של זרוע מעיקרו יש לכלאים שעת הכושר. לפי זה, תשובת רבא היא ש"זרוע ובא" ו"זרוע מעיקרו" הם שתי הלכות נפרדות של קידוש שמתבססות על שתי דרשות שונות. אם כן, קושית רב שמעיה נפרכת מיסודה, ההוכחה של איסי בן יהודה היא מההלכה של "זרוע מעיקרו" ואין להשוות זאת למקרה של המעביר עציץ שעוסק בהלכה של "זרוע ובא".

נפקא מינות בין שני הדינים

ניתן להוכיח שקיימים שני דינים שונים של קידוש מפירוש הר"ש, שעוסק בעונת הקידוש בכלאי הכרם:

מאימתי תבואה מתקדשת משתשליש³³ וענבים משיעשו כפול הלבן. (כלאים ז', ז)

³¹ וליתר דיוק, הוכחת רב אדא היא מכך שהגמרא שדנה בשיטת איסי לא הקשתה שכלאים יש להם שעת הכושר, ורב שמעיה דוחה שקיימים מקרים של קידוש שאין להם שעת הכושר ולכן חוזרת השאלה למה הגמרא לא הקשתה כן.

³² ובאמת, רש"י בחולין מפרש שתשובת רבא היא שהקביעה של הגמרא שהקידוש בכלאי הכרם אין לו שעת הכושר נאמרת בקידוש של זרוע מעיקרו דוקא ולא בזרוע ובא (רש"י כת"י, מובא במהד' עוז והדר, הגהות וציונים אות י): "וכי אמרינן לעיל כלאי הכרם יוכיחו בהנך שהיה להן שעת הכושר קאמר כגון זרוע מעיקרו דרובא הכי הוי".

ניתן להוסיף לדבריו שלכאורה שיטת איסי אינה מחייבת שלכלל המקרים של הקידוש בכלאי הכרם תהיה שעת הכושר, אלא מספיק שקיימים מקרים של קידוש שיש להם שעת הכושר ומהם ניתן ללמוד לגבי איסור ההנאה בבשר וחלב. אלא שאם כן יש לשאול מה היתה ההוה אמינא של רב שמעיה, והאם רב שמעיה לא ידע שהסוגיא עוסקת בקידוש של זרוע ובא ולא בזרוע מעיקרו.

³³ כך היא גרסת הר"ש. לעומת זאת, ראשונים אחרים דוגמת הרמב"ם גרסו "משתשירש".

הר"ש בפירושו למשנה מתמודד עם שתי שאלות עיקריות. השאלה הראשונה היא לגבי הפער שקיים בין העולה ממשנה זו לבין דברי רבא בפסחים. המשנה קובעת שעונת הקידוש היא בשלבי הגידול של הבאת שליש ופול הלבן. לעומת זאת, רבא קובע שזרוע מעיקרו נאסר כבר בהשרשה. שאלה נוספת שאתה מתמודד הר"ש היא לגבי המעמד של העצים והקשין בקידוש. הר"ש מקשה שמהמשנה הזאת נראה שהעצים והקשין אינם נאסרים בהנאה, וזאת בניגוד לסוגיות מפורשות שעולה מהם שהעצים והקשין נאסרים בהנאה. הקושיא הראשונה לגבי עונת הקידוש מופיעה באמצע דבריו:

אבל קשה דבפרק כל שעה (כה). משמע דמיתסרי אפילו בהשרשה ויש חילוק בין זרוע מעיקרו לזרוע ובא כדרדש רבא בפרק כל שעה כתיב המלאה וכתוב הזרע הא כיצד זרוע מעיקרו בהשרשה זרוע ובא הוסיף אין לא הוסיף לא, והשתא משמע בזרוע מעיקרו חטה ושעורה וחרצן הכל נאסר פרי עץ וקשין, וצ"ל דמתני' דהכא בזרוע ובא כגון מעביר עציץ נקוב בכרם דכתיב המלאה, ושליש בתבואה חשיב מלאה, וכתוב ותבואת הכרם, ובפחות מפול הלבן לא מקרי תבואת כרם...

בתירוץ השאלה הזאת הר"ש מחלק בין שני מסלולי הקידוש. המשנה עוסקת בקידוש של זרוע ובא שנדרש מהמילים "מלאה" ו"תבואת הכרם", שמתחסיים לשלבים של הבאת שליש ופול הלבן. לעומת זאת, הגמרא בפסחים עוסקת במקרה של זרוע מעיקרו שנלמד מ"הזרע אשר תזרע", כלומר שעת הזריעה וההשרשה. בסוף דבריו הר"ש מתייחס לשיעור נוסף שמופיע בדברי רבא בפסחים, והוא תוספת מאתים:

והא דאסרינן בכל דוכתי הוסיף מאתים אי זרוע מעיקרו דינו בהשרשה ואי בזרוע ובא הוא עד שתשליש וכפול הלבן נמצא דלא משכחת לה אלא בשהביא שליש ופול הלבן בהיתר ואחר שנעשה כלאי הכרם הוסיף מאתים.

הר"ש מבאר שהצורך בשיעור של תוספת מאתים הוא במקרה של זרוע ובא לאחר שהתבואה והגפן הגיעו לשיעורים של הבאת שליש ופול הלבן, אך תבואה וענבים שלא הביאו שליש ופול הלבן אינם נקראים "מלאה" ו"תבואת הכרם" ולכן הם אינם מתקדשים בתוספת מאתים. ניתן לסכם שלדעת הר"ש ההלכה של זרוע מעיקרו תלויה בהשרשתם של התבואה והכרם, ואלו

הלכת זרוע ובא תלויה בהבאת שלישי של התבואה והגעה לפול הלבן של הכרם, או לחלופין בתוספת מאתים של שני המינים.³⁴

הקושיא השניה של הר"ש לגבי מעמד של העצים והקשין בקידוש מופיעה בתחילת דבריו:

ויש לתמוה דתבואה קודם שתשליש וענבים קודם פול הלבן נמי ליתסרו, דכלאי הכרם נאסר בין עץ בין קשין כדאשכחן בפרק כל שעה (כו:). תנור שהסיקהו בקליפי ערלה או בקשין של כלאי הכרם, ותניא בתוספתא בפרק רביעי זמורה של גפן שהיתה מודלית אפילו היא מאה אמה כל הגפן כולה אסורה היא ופירותיה, דהא דאמרי' בפ' האשה בכתובות (פ.) עבד רב יהודה עובדא בחבילי זמורות רב יהודה לטעמיה דאמר רב יהודה אכלה ערלה ושביעית וכלאים הרי זו חזקה התם בשהוסיף הפרי מאתים ולא הוסיף העץ שכן דרך בגפנים וקנים, מיהו בזה יש לומר דלעולם קודם לכן מותר הכל [אבל] משתשליש וכפול הלבן הכל אסור אפילו זמורות וקשין.

בקטע הזה הר"ש מביא את התירוץ של בעלי התוספות שמחלקים בין כלאים לפני הבאת שלישי או פול הלבן, שבו רק הגידולים נאסרים, לכלאים לאחר הבאת שלישי או פול הלבן שבו נאסרים כל הקשים והעצין. אולם, בהמשך דבריו הוא מציע חילוק מהותי יותר:

ויתכן דזמורות וקשין לא מיתסרי אלא בזרוע מעיקרו אבל זרוע ובא לא אסר הכתוב אלא מלאה ותבואת כרם.

הר"ש מחלק באופן עקרוני בין ההלכות של זרוע ובא וזרוע מעיקרו. בקידוש של "זרוע מעיקרו" העצים נאסרים בהנאה, ובקידוש של "זרוע ובא" העצים אינם נאסרים בהנאה. אחת הנפקא מינות בין שני התירוצים האלו היא לגבי אותם עצים שגדלים לאחר תוספת המאתים במקרה של זרוע ובא. לפי התירוץ הראשון של הר"ש העצים האלו נאסרים בהנאה כיון שהם גדלים באיסור, אך לפי התירוץ הזה הם אינם נאסרים כיון שההלכה של איסור הנאה בעצים אינה קיימת בזרוע ובא.

אפשרות נוספת להבדיל בין זרוע ובא ובין זרוע מעיקרו עולה מתוך דברי הרמב"ן שמתחסס לסתירה שעולה בין הסוגיא במנחות טו: הקובעת שהמינים היחידים שנאסרים באיסור

³⁴ אולם, באמצע דבריו הוא מביא את מחלוקת האמוראים בירושלמי כלאים ה', ד לגבי הזרוע תבואה לתוך כרם או כרם לתוך שדה תבואה, שלדעת רבי יוחנן התבואה והכרם נאסרים שניהם בשעת הבאת שלישי, ולדעת ר' אושעיא המין שנזרע באיסור נאסר בשעת השרשה והמין שנזרע בהיתר נאסר בשעת הבאת שלישי או פול הלבן. ועיין עוד להלן.

דאורייתא של כלאי הכרם הם לוף וקנבוס, לבין המשניות הרבות במסכת כלאים שנראה מהן שקיימים מינים נוספים שנאסרים בכלאי הכרם:

ועדיין יש לי לומר דבר הלמד מעניינו דהתם לענין זרוע ובא שנאסר בתוספת קאמר לרבנן דלא אסרה תורה אלא קנבוס ולוף **דדמו לגפנים ואיכא ערבוב**, אבל שאר זרעים דלא דמו ליכא ערבוב ולא מתסרי בתוספת, הא בזרוע מעיקרו בהשרשה אפילו חטה וחרצן לקי ואסירי **דהא מערבבי בהשרשה** וכשהן בקטנן. (חולין פב:)

הרמב"ן מיישב את הסתירה הזאת באמצעות החילוק בין שני מסלולי הקידוש: הגמרא במנחות עוסקת בהלכה של זרוע ובא וקובעת שרק הלוף והקנבוס נאסרים בהלכה זו. מאידך, המשניות במסכת כלאים עוסקות במקרה של זרוע מעיקרו ששייך גם במינים נוספים ולא רק בלוף וקנבוס.

ביאור שני הדינים

נמצאנו למדים שקיימים שני דינים של קידוש בכלאי הכרם, ונראה שהלכות אלו חלוקות באופן יצירת הקידוש. בהלכה של זרוע ובא הקידוש נוצר באמצעות **ההתערבות וההכלאה** בין המינים, ובזרוע מעיקרו הקידוש נוצר על ידי **מעשה הזריעה**. לכן, סובר הרמב"ן שבהלכה של זרוע ובא רק הקנבוס והלוף נאסרים, שהרי מינים אלו דומים לגפן ומתערבים בה. לעומת זאת, שאר המינים, שאינם מתערבים בגפן, נאסרים רק בקידוש של זרוע ובא שנוצר באמצעות מעשה הזריעה.³⁵

אולם, יש מקום להתלבט מה מחיל את הקידוש ב"זרוע מעיקרו", ובפשטות ניתן לומר שבזרוע מעיקרו הקידוש נוצר על ידי איסור הזריעה, וזאת בניגוד לזרוע ובא שהקידוש תלוי במציאות של ערבוב. אולם, הבנה זאת אינה פשוטה שהרי היא תלויה בשאלה יסודית שנחלקו בה הראשונים, האם איסור ההנאה בכלאי הכרם תלוי באיסור הזריעה.³⁶ בנוסף לכך, השיטות שסוברות שקיימת זיקה בין איסור ההנאה ואיסור הזריעה לכאורה אינן מקבלות את החילוק שבין זרוע ובא וזרוע מעיקרו אלא לדעתן קיימת הלכה אחת של קידוש בלבד.³⁷

³⁵ אולם, למען האמת מלשונו של הרמב"ן לא נראה שקיים הבדל מהותי בין ההלכות אלא מדובר בהבדל נקודתי לגבי שעת הקידוש. בזרוע מעיקרו עונת הקידוש היא בהשרשה של הזרעים ובשעה הזאת אף שאר מינים מתערבים בחרצן. בזרוע ובא עונת הקידוש היא בשעת הגידול ולגבי השעה הזאת רק הלוף והקנבוס מתערבים בכרם.

³⁶ עיין בתוספות קידושין לט. ד"ה לא, וברמב"ן ד"ה לא צהריתו.

³⁷ והדברים מפורשים בשבלי הלקט החלק השני (מהד' מכון ירושלים) מב.

לחלופין, ניתן לומר שבזרוע מעיקרו מעשה הזריעה יוצר חפצא אחד של כלאים. אם כן, מוקד החילוק בין זרוע ובא וזרוע מעיקרו איננו בין מעשה זריעה לתערובת, אלא בין תערובת של כלאים ליחידה אחת של כלאים. על פי הבנה זו ניתן לבאר את הנפקא מינה של הר"ש לגבי איסור העצים והקשין. במקרה של זרוע מעיקרו הקידוש מתרחש כתוצאה מיצירת חפצא אחד של כלאים ולכן העצים והקשין נאסרים, שהרי אף הם חלק מיחידת הכלאים. מאידך, הקידוש של זרוע ובא נגרם על ידי ההתערבות בין המינים בלבד ולא נוצרת יחידת כלאים, ולכן העצים נשארים בהיתרם.

ואם כנים הדברים, הרי שכל זה נכון לשיטת רש"י והרמב"ן הסוברים שבזרוע ובא הקידוש נוצר באמצעות תערובת המינים. אולם, לדעת הרשב"א והרמב"ם הסוברים שאף בזרוע ובא נוצר חפצא של כלאים, הרי שזרוע ובא וזרוע מעיקרו אינן הלכות נפרדות אלא שני מסלולים לאותה הלכה של קידוש, ובשניהם המוקד הוא יצירת יחידה של כלאים, בין על ידי מעשה זריעה ובין על ידי תוספת מאתים.

ד. שיטת הרמב"ם – אוסר ונאסר

עד כה ביארנו את שיטת הרמב"ם במסגרת שאר שיטות הראשונים, אולם מעיון מפקיו בהלכות כלאים פרק ניתן לגלות הבנה יחודית בסוגית הקידוש.³⁸ יש לפתוח בדבריו בהלכות שבהן הוא פוסק את המשנה (כלאים ז', ז) על עונת הקידוש של התבואה והכרם:

מאימתי תבואה או ירק מתקדשין משישרישו, ענבים משיעשו כפול הלבן, שנאמר המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם עד שיזרע זה ויהיה זה תבואה...
 כרם שלא הגיעו ענביו להיות כפול הלבן אלא עדיין הן בוסר, וזרע בתוכו ירק או תבואה והשרישו הרי זה לא קדש, ואעפ"כ קונסין אותו ואוסרין הזרע...
 ענבים שנעשו כפול הלבן וזרע בצדן תבואה או מיני ירקות ולקט הזרע קודם שישריש הרי זה מותר בהנאה ואם השריש אסור.
 (כלאים ה', יג–טו)

הרמב"ם קובע שעונת הקידוש בתבואה היא בשעת ההשרשה, ובכרם בהגעה לפול הלבן, כפי שהוא לומד מדרשת הפסוקים שחלות הקידוש תלויה ב"עד שיזרע זה ויהיה זה תבואה". אולם, כל זה לגבי הקידוש של זרוע מעיקרו, אך קודם לכן הרמב"ם עוסק בקידוש של זרוע ובא:

³⁸ ועיין בספר משנת נחמיה כלאים שמאריך בביאור שיטת הרמב"ם.

אנס שזרע הכרם כשיצא האנס יקצור הזרע מיד ואפילו בחולו של מועד, ואם לא מצא פועלין יוסיף להן עד שליש בשכרן, בקשו ממנו יותר מיכן או שלא מצא פועלים הרי זה מבקש בנחת וקוצר, **ואם נשתהא הזרע עד שהגיע לעונת שיקדש הרי זה יקדש ויאסרו שניהם.** (שם יב)

בהלכה זו הרמב"ם עוסק בזרוע ובא, וקובע שהגעת התבואה לעונת הקידוש, כלומר תוספת מאתים, אוסרת את שני המינים. משתמע מכך שדין תוספת מאתים בזרוע ובא נאמר בתבואה בלבד.

אלא שאם כן יש לעיין מהי עונת הקידוש של הכרם במקרה של זרוע ובא. ונראה שהרמב"ם מסתמך על דבריו בהלכה הבאה, הלכה יג (צוטטה לעיל), שבה הוא כותב שהענבים מתקדשים בפול הלבן. הרי אומר, השיעור של פול הלבן בענבים לא נאמר במקרה של זרוע מעיקרו בלבד, והוא נכון לגבי כלל המקרים של קידוש, לרבות זרוע ובא, שבהגעה לפול הלבן הענבים נקראים "תבואת הכרם" וחל עליהם הקידוש. אם כן, בזרוע ובא התבואה מתקדשת בתוספת מאתים והכרם בהגעה לפול הלבן.

נמצא אפוא, ששיטת הרמב"ם מחלקת בצורה עקבית בין הלכות התבואה להלכות הכרם בקידוש. במקרה של זרוע מעיקרו התבואה מתקדשת מיד בשעת השרשה והכרם בהגעה לפול הלבן, ובמקרה של זרוע ובא התבואה מתקדשת בתוספת מאתים והכרם בהגעה לפול הלבן. אם כן, כל ההבדל לדעת הרמב"ם בין המקרים של זרוע ובא וזרוע מעיקרו הוא לגבי עונת הקידוש של התבואה, וכן מבואר בדבריו בתחילת פרק ו':

הזרוע ירק או תבואה בכרם או המקיימו עד שהוסיף במאתים הרי זה מקדש מן הגפנים
שסביבותיו שש עשרה אמה לכל רוח... (כלאים ו', א)

הרמב"ם מסכם את שני סוגי הקידוש, הקידוש של זרוע מעיקרו תלוי בזריעת הירק או התבואה, והקידוש של זרוע ובא תלוי בתוספת מאתים של התבואה או הירק.³⁹ כל זה בניגוד

³⁹ עולה מדברינו שלדעת הרמב"ם דין זרוע מעיקרו הוא בזרוע תבואה לתוך כרם, אך הנוטע כרם בתוך שדה תבואה הוא מדין זרוע ובא, והתבואה מתקדשת בתוספת מאתים והכרם בהגעה לפול הלבן. אולם, מסתימת לשון הרמב"ם (ה', ז) דייקו האחרונים (הרב איסר זלמן מלצר בחידושו לסדר זרעים [עמ' צט במהד' מכון הרב פראנק] והמעדני ארץ) שההלכה של זרוע ובא קיימת רק כאשר שני המינים נזרעו בהיתר, אך בנוטע כרם ליד תבואה שני המינים נאסרים בשעת השרשה של הכרם כמו במקרה של זרוע מעיקרו. אולם, לענ"ד אין להוכיח מדברי הרמב"ם, שהרי הלכה זו אינה עוסקת בעונת הקידוש כלל, ולכן הרמב"ם סתם ולא פירש שהרי סמך על דבריו בהמשך הפרק. והדברים מוכרחים מההלכה הבאה שעוסקת במקרה של קיום כלאים, דהיינו זרוע ובא, ואף בהלכה הזאת הרמב"ם סתם ואינו כותב שהקידוש חל בשעת תוספת מאתים.

לשיטת הר"ש, הסובר שהתבואה והכרם שווים בדיניהם, והחילוק המרכזי הוא בין זרוע ובא וזרוע מעיקרו.

נמצאנו למדים, שלדעת הרמב"ם החילוק העיקרוני בהלכות הקידוש הוא בין תפקיד התבואה והירק לתפקיד הכרם, ואלו ההבדל בין זרוע ובא וזרוע מעיקרו הוא פחות משמעותי. וזאת בניגוד למה שראינו בשיטת הר"ש לעיל, שמשווה באופן מוחלט בין תפקיד התבואה והגפן, והחילוק המשמעותי לדעתו הוא בין המקרים של זרוע ובא וזרוע מעיקרו (ועיין בנספח).

על מנת לבאר את שיטת הרמב"ם יש לעיין בגמרא במנחות שעוסקת במקרה של כלאים שקיים בו פיצול הלכתי בין התבואה והכרם:

והתניא: מעשה באחד שזרע כרמו של חבירו סמדר, ובא מעשה לפני חכמים, ואסרו את הזרעים והתירו את הגפנים; ואמאי? לימא קל וחומר הוא, ומה האוסר אינו נאסר, הבא לאסור ולא אסר אינו דין שלא יתאסר! הכי השתא, התם קנבוס ולוף אסרה תורה, שאר זרעים מדרבנן הוא דאסירי. (מנחות טו.)

מקושת הגמרא נלמד שבכלאי הכרם קיים מצב של "אוסר" ו"נאסר" ומה שמקדש איננו התערובת בין המינים או היצירה של מין חדש, אלא הפלישה של המין ה"אוסר" לתוך המרחב של המין ה"נאסר".

אכן, מעיון בשיטתו הכללית של הרמב"ם בענין איסור כלאי הכרם נראה שהרמב"ם אימץ את סברת הגמרא במנחות לגבי "אוסר" ו"נאסר".⁴⁰ הוכחה לכך עולה מלשונו בכותרת להלכות כלאים בהגדרת מהות האיסור בכלאי זרעים ובכלאים הכרם:

אולם, יש לעיין מה יהיה הדין בזרוע תבואה וחרצן במפולת יד, ולכאורה מפשטות לשון הרמב"ם בהלכה יג עולה שהחרצן אינו מתקדש בהשרשה אלא בהגיעה לפול הלבן, וצ"ע.

⁴⁰ אולם, קיים פער בין שיטת הרמב"ם לסוגיא במנחות לגבי זהות ה"אוסר" וה"נאסר". על פי הגמרא במנחות האוסר הוא הגפן והנאסר הוא התבואה (עיין רש"י ד"ה האוסר), ואלו לפי הרמב"ם האוסר הוא התבואה והנאסר הוא הגפן. ראשון נוסף שהולך בכיוון של הרמב"ם הוא הר"י בתוספות בעירובין צב: ד"ה גפנים: "לכך נראה לר"י לפרש טעמא דשמעתין משום דשם גדולה על הקטנה ואין שם קטנה על הגדולה ולהכי גפנים בגדולה הוי שם כרם על הקטנה ואף על גב דאין גפנים בקטנה אסור לזרעה דרחמנא קפיד על שם כרם דכתיב לא תזרע כרמך כלאים אבל גפנים בקטנה מותר לזרוע בגדולה אף על גב דלכשיזרענה יהיה שם שדה על הקטנה אין לחוש דרחמנא לא קפיד אשם שדה דהא לא כתיב שדך לא תטע כרם דהוה משמע דקפיד אשם שדה".

יתכן שהמקור לשיטתם הוא סוגית הירושלמי בכלאים (ז', ג) כפי שמפרש אותה הגר"א בשנות אליהו שם: "ירושלמי הכל מודים בענבים שהן אסורים לפי שהם שלו כך דעת רבי יוחנן, ורבי אלעזר פליג וס"ל דגם הגפנים מותרים דאוסר אינו נאסר דהוא התבואה כמה דכתיב פן תקדש הזרע וכו' משמע דעיקר האוסר הוא הזרעים אינו נאסר ושאינו אוסר נאסר דהוא הגפן". ועיין עוד בשנות אליהו ז', ז לביאור הסוגיא במנחות.

(א) שלא לזרוע זרעים כלאים. (ב) שלא לזרוע תבואה או ירק בכרם.

כלאי זרעים הוא איסור של התערבות והכלאה בין המינים, כאשר שני המינים יחד יוצרים יחידה אחת של איסור. מאידך, בכלאי הכרם האיסור איננו העירוב בין המינים אלא הזריעה של תבואה או ירק לתוך המרחב של הכרם, כאשר התבואה היא ה"אוסרת" והכרם הוא ה"נאסר".

יש להביא ראיה נוספת לכך משיטת הרמב"ם לגבי המינים הנאסרים בכלאים. הרמב"ם (כלאים א', ד) פוסק שרק מינים הראויים לאכילת אדם נאסרים בכלאים:

אין אסור משום כלאי זרעים אלא הזרעים הראויין למאכל אדם, אבל עשבים המרים וכיוצא בהן מן העיקרין שאינן ראויין אלא לרפואה וכיוצא בהן אין בהן משום כלאי זרעים.

לעומת זאת, הוא קובע שמינים המיועדים לרפואה ולמאכל בהמה מתקדשים בכלאי הכרם:

הרואה בכרם עשב שאין דרך בני אדם לזרועו אף על פי שהוא רוצה בקיומו לבהמה או לרפואה הרי זה לא קדש, עד שיקיים דבר שכמוהו מקיימין רוב העם באותו מקום, כיצד המקיים קוצים בכרם בערב שרוצים בקוצים לגמליהם הרי זה קדש. (כלאים ה', יח)

הביאור לכך הוא שבכלאי זרעים האיסור נוצר על ידי שני המינים יחד, ולכן שניהם צריכים להיות ראויים לאכילת אדם. אולם, בכלאי הכרם מוקד הקידוש הוא הכרם בלבד, שהתבואה חודרת לתוך הכרם ואוסרת אותה, ולכן ההלכה של ראוי לאכילת אדם שייכת בכרם דוקא, ולגבי התבואה ניתן להסתפק ברמה פחותה של ראויות לאכילה.⁴¹

לאור זאת, ניתן להבין את שיטת הרמב"ם לגבי עונת הקידוש בכלאי הכרם. התבואה, שהיא המין הפעיל וה"אוסר", מתקדשת במעשה הזריעה או בתוספת מאתים, ואלו הכרם, שהוא המין הסטטי וה"נאסר", מתקדש בהגעה לפול הלבן שאז חל עליו שם "כרם". נמצא, שלדעת הרמב"ם זרוע ובא זרוע מעיקרו אינם הלכות נפרדות של קידוש, אלא שני מסלולים בתוך הלכה אחת של פלישה, פלישה באמצעות מעשה זריעה ופלישה באמצעות תוספת מאתים.⁴² באופן הזה ניתן לבאר חילוק נוסף שעולה בשיטת הרמב"ם בין התבואה והכרם, והוא לגבי חלות הקידוש בעצים ובקשין. כזכור, הרמב"ם פוסק שהתבואה והקשין מתקדשים בכלאי הכרם, ומשמע מדבריו שאף העצים והקשין שגדלים בהיתר נאסרים:

⁴¹ משנת יעב"ץ יר"ד כא.

⁴² עיין בצפנת פענח מאכלות אסורות ט', א.

אסור לזרוע ירקות או תבואה בצד הגפנים או ליטע גפן בצד הירק או תבואה, ואם עשה כן אף על פי שאינו לוקה הרי זה קדש ונאסרו שניהם בהנאה הירק או התבואה או הגפנים, ושורפין את שניהן שנאמר פן תקדש המלאה הזרע, **ואפילו הקש של תבואה והעצים של גפנים האלו אסורין בהנאה** ושורפין אותם ולא יסיק בהן תנור וכירים ולא יבשל בהם בעת שריפתן. (כלאים ה', ז)

אולם, הרמב"ם פוסק שהקשין של תבואה שגדלים בהיתר אינם מתקדשים:⁴³

כבר בארנו שאף על פי שמרחיק בין הזרע ובין הגפן כשיעור, צריך להזהר שלא תסכך הגפן על הירק או יסכך הירק על הגפן, זרע ירק או תבואה וצמחה ואחר כך סכך עליה את הגפן **הקשין מותרין** והדגן ידלק. (כלאים ח', יא)

אז מה דינם של הקשים? בזריעה בהיתר לא חל עליהם מעמד של "אוסר" ואינם נאסרים מעיקרם, אך נאסרים מכאן ולהבא כיון שיונקים וגדלים מתוך כרם כלאים באיסור. לכן בזרוע מעיקרו – זריעה באיסור – הקשים נאסרים באופן מוחלט. זאת בניגוד לעצי הגפנים בהם לא מצאנו שהרמב"ם התיר בין כך ובין כך, כיון שהם ה"נאסר" – הם הכרם.

⁴³ עיין ברדב"ז ובכס"מ. מקורו בירושלמי (כלאים ה', ו) שמבואר בו שרק החלק שגדל באיסור נאסר: "רבי יעקב בר אידי בשם רבי שמעון בן לקיש פעמים שהקשין מותרין והדגן אסור. פעמים שהקשין אסורין והדגן מותר. היאך עבידא זרע בהיתר וסיכך על גבן הקשין מותרין והדגן אסור זרע באיסור והעביר את הסכך הקשין אסורין והדגן מותר".

למרות שהרמב"ם (ה', ז) אוסר את הקשין של תבואה במקרה של נוטע גפן ליד תבואה כאשר הקשין גדלים בהיתר, נראה שכוונתו היא שרק אותו חלק שגדל באיסור נאסר, ולא עיקר התבואה שגדל בהיתר (בשונה מעצי הגפן שנאסרים לחלוטין), ולא ביאר זאת כיון שסמך על דבריו בפרק ח' (ועיין בארץ חמדה כלאים ב', יז).

נספח - טבלה מסכמת

ר"ש		רמב"ם		
כרם	תבואה /ירק	כרם	תבואה/ירק	
השרשה	השרשה	פול הלבן	השרשה	זרוע מעיקרו
פול הלבן + מאתים	שליש + מאתים	פול הלבן	מאתים	זרוע ובא